

Tarr? Vajna? Magyar film

VISSZHANG - LVII. évfolyam, 20. szám, 2013. május 17.

Kamondi Zoltán írása (*Filmélet – filmhalál [?] Magyarhonban, ÉS, 2013/18., máj. 3.*) fehér holló a magyar filmszakma körül kialakult vitákban. Láthatóan nem az elfogult, dühödt indulat, a sértett ego, a felfuvalkodott gőg vagy a hirtelen megnyílt szakmapolitikai státus elnyerésének reménye, hanem a higgadt mérlegelés szándéka vezeti, ezért olyan cikk, amelynek állításaival egyáltalán érdemes vitatkozni.

Elismerve sok állításának igazságát, az egyszerűség kedvéért csak azokat a pontokat emelem ki, amelyekkel részben vagy egészben vitatkoznék, vagy amelyekkel kapcsolatban egyszerűen más megközelítést javasolnék.

Mindjárt a legfontosabb a személyek jelentőségének túldimenzionálása. A cikk a rendszerváltás utáni filmgyártási korszakokat nevekkal jelöli (Kóhalmi, Grunwalsky, Kőrösi, Vajna). Ez retorikailag jól néz ki, azonban azt a benyomást kelti, mintha ezek az urak különösen felelőssé tehetőek volnának az általuk fémjelzett korszakok filmgyártásának állapotáért és a filmek minőségéért. Ezzel szemben én úgy látom, hogy lényegében 1965 és 2011 között itt folyamatosságról, egy nagyon egységes szemléletről és magatartásról van szó, amely minden pillanatban az éppen aktuális politikai helyzethez próbált alkalmazkodni, és abból kinyerni a filmszakma számára legelőnyösebb politikai és ebből következő pénzügyi pozíciót. A filmszakma először 1965-ben nyilvánította ki a minél kisebb politikai beleszólásra és a minél több pénzre irányuló igényét. Ezt az igényt a hetvenes évek végén sikerült optimalizálnia, aminek az egyik legszebb megnyilatkozása az volt, hogy 1983-ban elérték, hogy Jeles András *Álombrigád* című filmjét csak úgy tilthassák be, hogy először a Filmművész Szövetség véleményét nyilvánított. Persze, beleegyeztek a betiltásba. 1985-ben a Társulás Stúdió feloszlata már kifejezetten a szakma kezdeményezésére történt, a politikai vezetés már nekik engedelmeskedett.

Innen nézve az MMA (később MMKA) megalakulása nem egyedül Kóhalmi mesterterve volt a saját hatalmának átmentésére, hanem az egész filmszakma célja, mely arra irányult, hogy megőrizze azt a politikai befolyást, amely a megelőző harminc évben megvédte (és távoltartotta) őket a közönségtől, a piactól, arra való hivatkozással, hogy filmjeik fontos politikai szerepet töltenek be. Ezt a külföldi kritika rendre vissza is igazolta, lévén, hogy magyar filmet a legritkább esetben a minőségéért, hanem legfőképp politikai pikantériájáért néztek. Ide datálódik a magyar filmeseknek az a máig kurrens szemlélete, hogy a külföldi kritikusok véleményét tekintik egyedüli értékmérőnek. 1990 után azonban eltűnt ez a politikai szerep, a nemzetközi érdeklődés is lelohadt, a piactól való védelem (távolságtartás) igénye így még kritikusabb lett.

A 2004–2010 közötti korszak, melyet Grunwalsky Ferenc elnöksége fémjelez, csak annyiban különbözött az előző korszaktól, hogy itt végre a filmszakma elérte áhított célját. De Grunwalsky sem más miatt került az MMKA élére, mint őelőtte Kóhalmi: a Medgyessy-kormányhoz fűződő jól ismert és működőképes politikai kapcsolatainak köszönhetette ezt a pozíciót.

A 2004-es filmtörvény paradicsomi állapotokat hozott létre, olyan önkormányzatiságot, amely még az Állami Számvevőszékre is fittyet hányt. Kamondi Zoltánnal ellentétben én egyáltalán nem csodálkozom azon, hogy lényegében két év alatt kiderült: a meghódított csúcs után nem újabb csúcs, hanem szakadék jön. A kecskére volt ugyanis bízva a káposzta. Azok gyakorolták az ellenőrzést az elosztás felett, akik ennek haszonélvezői voltak. És ebben Grunwalsky Ferencnek és Vincze Lászlónak egyáltalán nem volt kitüntetett felelőssége. Bárki ült volna az ő székükben, senki sem tudott volna ellenállni annak a nyomásnak, amely a filmet minél nagyobb mennyiségben, minél kisebb kontroll alatt gyártani akaró

filmesek felől érkezett. Elkötelezettségük és filmszeretetük ugyanakkora volt, mint Kőhalmié. A cél is ugyanaz volt: a lehető legtöbb pénzt kisajtolni az államból a lehető legkisebb kontroll mellett. Mindenki csinálhassa, ami neki tetszik, ebbe senki ne szólhasson bele, minél több film készüljön. Csakhogy itt a lehető legkisebb kontroll igénye már rég nem a politikai beleszólásra, hanem a minőségi és pénzügyi ellenőrzésre irányult. 2006-tól elképesztő sebességgel nyílik az az olló, amely a gyártott filmek számát és az ezekre jegyet váltó magyar nézők számát választja el. Íme, csak a sarokszámok: 2006-ban 25 filmre esett 1 719 788 néző, 2010-ben 32 filmre esett 414 533 néző. Négy év alatt, miközben a filmek száma harmadával nőtt, a nézők száma negyedére zuhant. Eközben az egész filmszakma viharsebesen adósodott el. Kétségtelen, hogy erre az időszakra esik az a néhány jelentősebb fesztiváldíj, amelyet magyar filmművészet eladdig harminc éve nem látott. Amit egy korábbi cikk „új aranykornak” nevez, Kamondi pedig úgy aposztrofál, hogy a magyar film megint fölkerült a „főttáblára”.

Én ezt is egy kicsit másképp látom. Az igazság az, hogy a „főttáblán” 1994 óta egyetlen magyar név szerepelt: Tarr Béláé. De az folyamatosan, és annak ellenére, hogy Magyarországon még 2000-ben sem voltak képesek a magyar filmkritikusok egyetlen Tarr-filmet sem beszavazni a „legjobb 12” közé, és még 2008-ban sem tudták elfogadni, hogy Tarr filmje legyen a szemle nyitófilmje. Tarr cannes-i és berlini jelenléte mellett két komoly fesztiválszereplés volt (persze, sok tucatnyi kisebb is, ami korábban is mindig megvolt), Mundruczó Kornél cannes-i kritikusok díja és Kocsis Ágnes ugyancsak cannes-i nem versenyprogramjában kapott kritikusok díja. Nem akarom kisebbíteni ezeket a sikereket, mert évtizedek óta még ilyen sem volt, csak felhívom a figyelmet, hogy *A torinói lóval* együtt 2004 és 2011 között három filmről beszélünk, amelyből kettő a kritikusok díját kapta. Örülni kell ezeknek a sikereknek, de „aranykortól” vagy „főttáblától”, hát, ezzel még egy kicsit messze vagyunk. A lényeg azonban: nehogy már Tarr, Mundruczó és Kocsis sikere az MMKA és Grunwalsky sikere legyen! Ezzel a logikával Tarkovszkij *Tűkődjét* Leonyid Brezsnyevnek kéne megköszönnöm.

Kőrösi Zoltánnal szerintem igazságtalanul bánik a szerző, ahogy az egész filmszakma hangadói is minden dühüket rázúdítják még ma is. Tisztelet Kamondinak, hogy visszamenőleg kritikusan szemléli azt, hogy Tarr vagy Vajna helyett egyhangúlag Kőrösit választották. De látni kell – és itt a napnál is világosabb –, hogy a filmszakma logikája most is pontosan ugyanaz volt, mint Grunwalsky és Kőhalmi esetében: megkeresni azt az embert, aki mindegy, hogy ért-e a filmhez (Grunwalsky értett hozzá), mindegy, hogy jó menedzser-e (Kőhalmi jó menedzser volt), két dolog fontos: legyen lobbijereje a következő miniszterelnöknél, hogy megszerezze a szükséges pénzt, és a Filmművész Szövetség irányítása alatt lehessen tartani, ami korlátozza a külső ellenőrzést (ezt se Vajnáról, se Tarról nem tudták elképzelni). Kőrösi se nem értett a filmhez, se jó menedzser nem volt, de úgy hírlett, hogy együtt focizott Orbán Viktorral, és kontrollálhatónak tűnt. Ennyi elég volt a filmeseknek, hogy vezetőjüké válasszák. De Kőrösi semmivel sem volt kevésbé elkötelezett és tisztességes, mint elődei, csak a fejére dőlt az összes csontváz a szekrényből. Olyan feladatot vállalt, amelybe mindenki belebukott volna. A totális anyagi csődbe került filmgyártást kellett volna változatlan struktúrában elfogadtatnia egy olyan kormánnyal, amely tíz évvel korábban még alaptalanul, most viszont már minden alappal bizalmatlan volt ezzel a struktúrával szemben, és amelyet még a korábbi „baráti” kormányok is csak szavakban, nem tettekben voltak hajlandóak úgy finanszírozni, ahogy azt a filmszakma elvárta volna. Csak naivitásnak, de nem árulásnak tekinthető, hogy fél-háromnegyed évig próbálkozott azzal, hogy mindenkinek megfeleljen.

Vajna sok szempontból „anomália” a magyar filmszakma történetében, és örülök, hogy Kamondi elismeri, hogy ennek köszönhetően nagyon sok tekintetben nem váltotta valóra a személyéhez kapcsolódó félelmeket, amelyeket az táplált, hogy nagy lobbijereje van a kormánynál, de a Filmművész szövetség nem tudja irányítani. Annál kevésbé értem, hogy milyen alapon írja, hogy „a kormánybiztos jóváhagyása nélkül nem lehet elfogadni filmtervet, az meg biztos átmegy, amit ő akar”. Mivel egy vagyok azok közül, akiket a szerző hízelgően „elismert, komoly tapasztalattal rendelkező szakembernek” nevez, és akiről azt írja, talán elhiszi nekem, ha nagyon határozottan azt mondom, hogy téved, mindez másképp van. Az egyik fontos dolog, ami miatt Vajna anomália a magyar filmszakmában, az, hogy felső vezető léte tartja magát

ahhoz, hogy csak egy szavazattal rendelkezik, és kínosan ügyel arra, hogy semmilyen nyomást ne gyakoroljon a bizottság döntésére az egy szavazatán kívül. Az pedig kifejezetten sértő Vajna korábbi munkatársaira nézve, ha valaki feltételezi, hogy csak emiatt együtt szavaznak vele. Ezt a nevükben visszautasítom. Megszámolni nem tudom az eddigi több száz döntésből azoknak a számát, amikor Vajna „igen” vagy „nem” szavazata kisebbségbe került, sokszor úgy, hogy egyedül maradt a véleményével.

Ironikus, hogy Kamondi kérdőjellel veti föl, vajon mi lehet a Vajna-féle döntőbizottság logikája: csak nem a minőség??? De, éppen az. Ez a másik anomália. Ha filmtervről van szó, nincsenek haverok, és nincsenek ellenségek. Tévésorozatot tudnék írni azokból a rendezői, produceri reakciókból, amelyek az erre való rádöbbenésből erednek. A finomnak szánt utalások, a csapkodás, a kiabálás, a fenyegető sms-ek, a pökhendi kivagyiság, a hüledező hitetlenkedés mutatja, mit képzelt a magyar filmszakma jó része egy politikailag kinevezett kormánybiztos működéséről. Mert olyat, hogy ne lehessen megdumálni a főnököt, a magyar filmszakma hatvan éve nem látott. Továbbá, nevetséges az a feltételezés, hogy a producernek azért kell rendelkeznie a forgatókönyv jogával, hogy az író és a rendező bármikor lecserélhető legyen. Ennek pusztán az az oka, hogy ne fordulhasson megint elő, hogy köztisztviselőként álló filmrendező egy egész filmet leforgat úgy, hogy nem rendelkezik a filmötlet jogaival, ezért a filmet soha be nem mutatják, és nem tudom, hány száz millió forint megy egyenesen a kukába. És megint a „final cut”. Mikor olvassa már el valaki az MNFA támogatási szabályzatát erről? Jó, ne olvassák el: az van benne, hogy az MNFA százötven millió fölötti támogatás esetén véleményezi az elkészült filmet, de nincs joga a rendezői változat helyett a rendező beleegyezése nélkül változtatásokat végezni a filmen és azt forgalmazni. És, ha a rendező köti az ebet a karóhoz, akkor az lesz, amit ő mond. Ez nem a rendezők és a producerek infantilizálása. Az igazság az, hogy a magyar producerek szinte kivétel nélkül addig érdekeltek egy film elkészültében és kivitelében, ameddig meg nem kapják az állami támogatást, és zsebre nem teszik a produceri díjat. Mivel bevételük nem a film eladásából, hanem az előre megkapott állami támogatásból származik, semmilyen érdekük nem fűződik ahhoz, hogy a film jobb legyen, mint amilyenre éppen sikerül. Azt, hogy az MNF-et érdekli a végtermék minősége, és ebben a rendező művészi szabadságának tiszteletben tartása mellett tanácsokat kíván adni, amikor több száz millió forinttal támogat egy filmet, inkább gondosságnak nevezném, mint infantilizálásnak. Az eddigi gyártási tapasztalatok alapján mondhatom, hogy ez a gondosság bizony elkel.

Sok igazság van a Kamondi cikkének második felében megfogalmazott kritikákban, ami a filmkultúra nem játékfilmes szektorainak elhanyagolását illeti. Vajna tiszta logikával szeletelte föl a hatásköröket úgy, hogy elvileg minden szegmensnek meglegyen a gazdája. Csakhogy ez Magyarország, és Vajna kristálytiszta logikája is anomália erre felé. A játékfilm támogatásán kívül semmilyen más szegmens ellátása nem történik úgy, ahogy kéne. De mi lenne, ha a dolgok nem arrafelé mennének, hogy megint minden keveredjen össze, hogy megint száz számra gyártódjanak dokumentumfilmek, amelyek a vágóasztalról azonnal a polcra kerülnek úgy, hogy senki nem látta őket, ha az oktatást nem az oktatási tárca finanszírozná, ha a filmes rendezvényeket nem az erre szakosodott kulturális alap támogatná, hanem minden a helyére kerülne, még ha ez átmeneti nehézségekkel jár is? 1990-ben az MMA azért lett ilyen gigaszervezet, mert politikai lobbiját azzal próbálta növelni, hogy olyan területekre is kiterjeszkedett, amelyek csak nagy jóindulattal tartoznak a filmgyártás alá. Huszonhárom év után talán a dolgok a helyükre kerülhetnek. De lehet, hogy ez nem fog sikerülni, és az MNFA rá fog kényszerülni, hogy visszavegyen területeket, ahogy az art film forgalmazásba és az art mozi támogatásba egyszeri gyorssegéllyel bekapcsolódott, a fesztiválokat is támogatja már, és a gyakorlati filmoktatás támogatásába is visszaszállt.

De a lényeg, most már harmadszor: a filmeket nem Kőhalmi, nem Grunwalsky és nem Vajna készíti. Ahogy Jancsó sikere nem Aczél György és a szocialista filmgyártás sikere volt, Tarré nem Kőhalmi sikere és Kocsis Ágíé pedig nem Grunwalskyé, úgy a most elkészülő filmek sem Vajna sikerei lesznek, ha sikerek lesznek. Konkrétan tudom, hogy nem egy ember a magyar filmszakmában annak drukkol, hogy itt bukás bukásra halmozódjék, hogy bebizonyosodjon, a Vajna-rendszer életképtelen. Nekik azt üzenem, saját kollégáik

bukását kívánják, és ezen Vajna fog a legkevesebbet veszíteni. Ha mégis így gondolják, lelkük rajta. Kamondi Zoltán cikke azt a reményt sugallja, hogy mégsem ők vannak többségben.

(A szerző az MNFA döntőbizottságának külsős tagja)